

MIRKO VALENTIC

RAZVITAK SENJA U OKVIRU HRVATSKO-SLAVONSKE VOJNE KRAJINE*

Ekonomsko-politički značaj Senja do turskih provala u Hrvatsku, dosad neobrađen u našoj historiografiji, bio je od izuzetne važnosti, osobito poslije gubitka Dalmacije, kad je ostao jedina jadranska luka Hrvatsko-ugarske države i najvažniji primorski centar hrvatskog zaleđa. Međutim, padom Bosne 1463, zaprijetila je neposredna turska opasnost Lici, Krbavi, sjevernoj Dalmaciji i Hrvatskom primorju — gravitacionom području Senja.

Preko posjeda zavađenih hrvatskih velikaša — Kurjakovića i Frankopana — prodiru turske čete već 1454. u blizinu Senja. Nastojanje Venecije da izmiri hrvatske velikaše, koji su se nalazili prvi na udaru turske moći, ostaje bezuspješno — dapače, sami Frankopani nalazili su se i dalje u stalnom međusobnom razračunavanju, što je između ostalog, omogućilo Turcima da 1468. prodru do senjske luke. Nakon ponovne turske provale do Senja 1469, kad su Frankopani spasili Senj na taj način što su turskom paši Ezebegu dali bogate darove, zatraže oni pomoć od Venecije, koja se pokazala potpuno spremnom da Frankopanima pošalje svoju vojsku. Međutim, ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin, iako zaokupljen češkim ratom, shvatio je tu pomoć kao namjeru Venecije da prigrabi Senj, kao nekad dalmatinske gradove, a to bi još više utjecalo na njegovu i onako nedovoljno jaku kraljevsku vlast na prostranim posjedima Frankopana. Stoga je vladar, još iste godine, poslao u Hrvatsku svog kapetana Blaža Podmanickog da s kraljevskom vojskom osvoji Senj. Gubitak Senja bio je za Frankopane težak udarac, osobito u ekonomskom pogledu, jer je on svojom trgovinom predstavljao znatan izvor njihovih prihoda. Upravo zato nisu se Frankopani mogli pomiriti s gubitkom svoga grada, te se borba nastavila uz znatnu pomoć i poticaj Venecije, u kojoj su Frankopani izgubili još neke svoje gradove, a Matijaš Korvin nastojao učvrstiti svoju kraljevsku vlast i u tom dijelu Hrvatske. Međutim, Matijaš je radi lakše borbe s Frankopanima, koje pomaže Venecija, i suzbijanja turskih provala u te pokrajine, osnovao u Senju posebnu vojnu organizaciju — kapetaniju, kojoj je pripojio i druge osvojene gradove. Već 1480. senjski kapetan Maroje naziva se »glavni kapetan Senja. Novoga i Bribira«. ¹ Osnivanjem senjske kapetanije započimje

Sl. 11. — Jablanac početkom 20. st.

proces stvaranja Vojne krajine kao zasebne vojne i političke organizacije u Hrvatskoj.² Od osnivanja senjske kapetanije morali su Frankopani braniti svoje preostale posjede ne samo od presizanja kralja već i senjskih kapetana. Građani Senja, tog značajnog i izrazito trgovačkog grada, došli su u sukob već s prvim kapetanom Blažom Podmanickim, koji im je nametnuo godišnji danak od 400 zlatnih forinti. Nezadovoljni građani obratili su se vladaru, te ih je on, u namjeri da ih što tješnje veže uz svoje kapetane protiv Frankopana, oslobodio 1471. nametnutog danka i potvrdio njihov statut.³

Poslije poraza Hrvata na Krbavskom polju 1493, zauzela je senjska kapetanija — dotad jedina u Hrvatskoj — u obrani hrvatskih zemalja jedno od najvažnijih mjesta. Stalne provale Turaka u Liku i Krbavu ubrzale su proces unutrašnje organizacije ove kapetanije, koja je tada obuhvaćala cijelu Gacku s Otočcem, zatim Brinje s okolicom i Primorje od Senja do Rijeke. Senjska kapetanija, koja je obuhvaćala znatan teritorij hrvatskih zemalja, postat će na početku 16. st. uzor za osnivanje većeg broja kapetanija od Drave do mora.

Nametnuta vojna organizacija, uplitanje vojnih lica u gradske poslove, stalne provale turskih akindžija i osiromašenje senjskog zaleđa, znatno su utjecali na ekonomsko slabljenje Senja i trgovine koja se kretala iz njega preko Vratnika, Brinja i Modruša, a odatle na Topusko i Turopolje prema Zagrebu i dalje u Ugarsku.⁴ Građani Senja i vojni zapovjednici bili su primorani da svoja dalja nastojanja posvete u prvom redu učvršćenju gradskih zidina i utvrda, što je prelazilo njihove ekonomske mogućnosti te su se obraćali za pomoć ugarsko-hrvatskim kraljevima i papi. U vezi s tom potrebom dopustio je kralj Vladislav II 1498, da se kraljevski porez na trgovinu Senja, koji je godišnje iznosio oko 70 forinti, upotrebi u toku tri godine za učvršćenje gradskih zidina.⁵

Zadnji ugarsko-hrvatski kralj Ludovik, nemoćan da se sam suprotstavi Turcima, bio je primoran da ugovorom u Nürnbergu 1522. preda senjsku kapetaniju austrijskom nadvojvodi Ferdinandu, koji je u Senj poslao svoju vojsku. Prema istom ugovoru primio je Ludovik obavezu da će ugarsko-hrvatski kraljevi za 4.000 austrijskih vojnika, koliko je obećao Ferdinand, a koji će zaposjesti gradove: Senj, Krupu, Skradin, Klis i Ostrovicu, pribavljati hranu uz što nižu cijenu, zatim dati za istu vojsku oficire, koji poznaju smještaj hrvatskih gradova i način ratovanja s Turcima.⁶ Iduće godine ušla je Ferdinandova vojska u Senj, a senjska kapetanija potpala je 1530. pod unutrašnju-austrijsku komandu u Ljubljani. Troškove za izdržavanje austrijske vojske u Hrvatskoj snosile su austrijske pokrajine Kranjska, Koruška i Štajerska, kojima je za taj iznos snižena porezna kvota. Već od tih godina spominju se u Senju austrijski kapetani. Time je senjska kapetanija došla pod zaštitu Ferdinanda prije njegova izbora za hrvatskog kralja. Od 800 vojnika, koliko ih je izborni sabor u Cetinu 1527. tražio za obranu Hrvatske od Turaka, Senj je trebao da dobije 60 strijelaca, a gradovi Otočac, Klis i Starigrad 50 konjanika. Već 1528. kada je Ibrahim paša zauzeo Liku i Krbavu, odakle se približavao Senju, potvrdio je Ferdinand građanima toga grada sva njihova prava i povlastice, koje su dobili od kraljeva Matijaša i Vladislava, te zabranio kapetanima i njihovim zamjenicima otimanje plijena i robova,⁷ a zatim podijelio Senjanima povlasticu slobodnog trgovanja po čitavoj kraljevini, te da im nitko ne može suditi osim njihovih gradskih sudaca. God. 1532. Ferdinand je proširio navedene privilegije, dajući pravo slobodne prodaje i kupovine soli, mesa i kruha bez plaćanja kraljevske tridesetnice, te upozorio kapetana i gradske činovnike da ne smiju kršiti data prava.⁸

Padom Like i Krbave početkom 16. stoljeća, a osobito Klisa 1537, zauzela je senjska kapetanija još značajnije mjesta u obrani hrvatskih zemalja. Ona se sve češće naziva Primorska krajina, koja će uz Hrvatsku-karlovačku krajinu, osnovanu znatno kasnije, postati sastavni dio Vojne krajine.

Odvojeni od sjeverne Hrvatske, neposredno izloženi udarima turske vojske za vrijeme posljednjih ugarsko-hrvatskih kraljeva, koji su ih lišavali svake pomoći, Senjani su bili primorani da prodiranjem na turski teritorij, otimajući plijen na kopnu i moru, namaknu ponekad i osnovna životna sredstva. Međutim, već tada započinju oštri sukobi između građana i kapetana, koji su otimali plijen i roblje, jer često ni sami nisu dobivali plaću.

Crkva, koja je prije osnivanja senjske kapetanije postala vlasnik većih posjeda, na kojima je imala svoje kmetove, ili je zemlju davala u najam, te pored toga ubirala obaveznu desetinu, također je dolazila u sukob s vojnim zapovjednicima. Naime, uslijed turskih provala ostale su ove zemlje ponajviše puste, te su na njima kapetani Primorske krajine naseljavali novo stanovništvo podložno isključivo njima, koje doduše živi na crkvenoj zemlji, ali ne plaća desetinu, jer ima svoje obaveze prema kapetanima. Zatim su vojni zapovjednici ove Krajine otimali crkvi i naseljene zemlje, čije je stanovništvo pretvarano u vojnike, a to je nužno dovelo do sukoba između kapetana i biskupa. Prvi veći sukob izbio je 1526, u kojemu senjski kapetani — prema pismu biskupa Frana Živkovića rimskom papi — u »crkvi zlostaviše i njega tući hoćahu«.⁹ Poslije tog sukoba biskup se poslužio jedinom kaznom koju je mogao izreći: uskratio je gradu i stanovništvu izvan njega svaku crkvenu službu, a to je još više

utjecalo na nezadovoljstvo puka. Tim i sličnim kaznama opirat će se senjski biskupi vojnim zapovjednicima, koji će za sebe prisvajati i druga crkvena prava, do sredine 18. stoljeća. Što se tiče stanovništva Hrvatskog primorja, odnosno Primorske krajine, ono je od druge polovine 15. st., gubeći svoje dotadašnje zemaljske gospodare — uglavnom knezove Frankopane i jednim dijelom crkvu — pretvarano u slobodne seljake ratnike. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li je novi položaj dotadašnjeg kmeta, a sada slobodnog seljaka-ratnika postao lakši ili teži. Naime, treba istaći da sama priroda zemlje u ovom dijelu Hrvatske nije nikad dopuštala da se na tom teritoriju razviju najteži oblici feudalne eksploatacije, nadalje na povoljniji položaj kmetova u ovom dijelu Hrvatske utjecao je i zastoj u privrednom razvoju zbog pustošenja Turaka, koji su 1531, u doba građanskoga rata, doprli duboko u unutrašnjost — do samog Senja. Te godine obratili su se Senjani za pomoć rimskom papi tražeći za obranu grada 500 pješaka na pola godine, »ili ako se pomoći nikakvoj ne nadaju da bi jim se dozvolilo pogađati se s Turci.«¹⁰

Padom Klisa 1537, koji je predstavljao najistureniju tačku senjske kapetanije, pomiče se granica turskog carstva, prema Senju. U grad i njegovu okolicu naseljavaju se kliški uskoci, koji će, uz ostale prebjegce i domaće stanovništvo, borbi senjske kapetanije s Turcima i Venecijom utisnuti svoj pečat.

Briga o učvršćenju grada, njegovih zidina i kula, koji je u strateškom položaju zauzima izvanredno mjesto ne samo u obrani austrijskih zemalja već i Apeninskog poluotoka, prerastala je mogućnosti Senja. Od tada imamo više podataka o novčanoj i drugoj pomoći rimskih papa, između kojih je Lav X (1513—21) dao sagraditi jednu kulu koja se prozvala papinska i u njoj o

Sl. 12. G. Keller: Uskočka hitroplovka u pomorskom okršaju sa Mlečanima ispred Senja 1617.

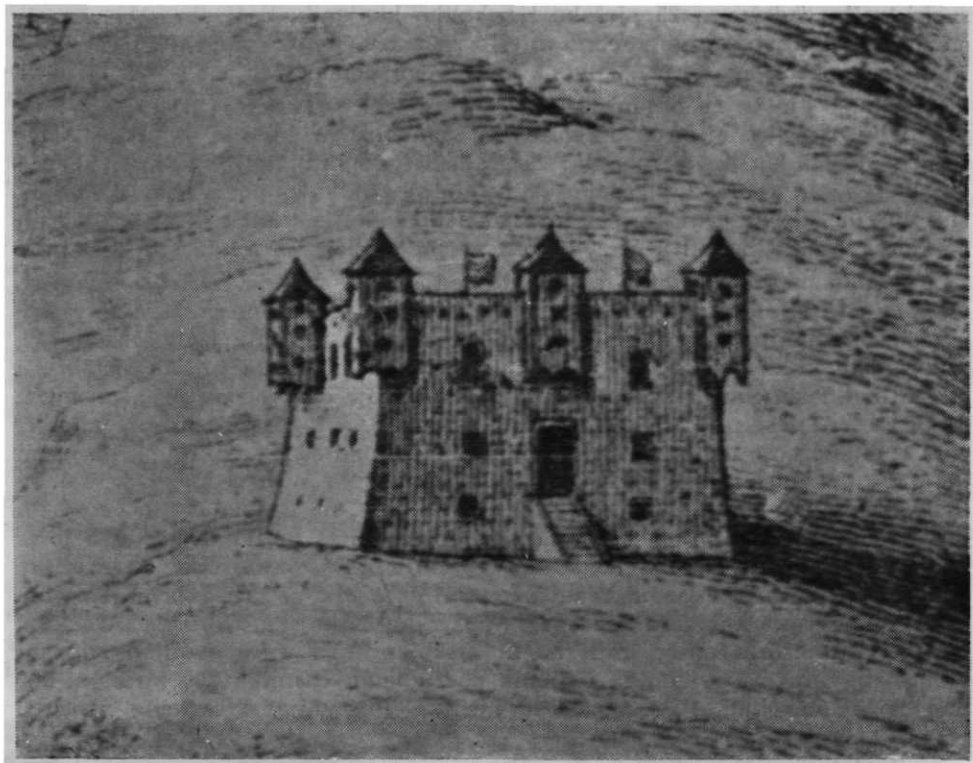
svom trošku izdržavao 25 pješaka i nekoliko konjanika.¹¹ U obrambenom sistemu senjske kapetanije zasebno mjesto zauzimao je, uz gradove Otočac, Brinje sa Sokolcem, Prozor, Ledenice i Nehaj — nadomak Senja.

Učvršćenje vojne organizacije i stalne borbe s Turcima utjecali su i na promjenu u socijalnoj strukturi gradskog stanovništva, koje se — prema Magdiću — dijelilo u četiri razreda: 1. građane (casolini), koji su imali kuću i vodili trgovinu i obrt; 2. plaćenike (stipendiati), koji su za plaću obavljali vojnu službu; 3. pridošlice (venturini), koji su neprestano iz turskih krajeva dolazili i 4. prognanike (banditi), koji su bili većim dijelom iz mletačkih zemalja.¹²

Sredinom 16. st. dobili su pored Senja veću posadu austrijske vojske, Otočac i Brinje. Primorska krajina podijeljena je prema broju vojnika na velike i male kapetanije. Velike kapetanije nalazile su se u Senju i Otočcu, koji je najviše bio izložen udarcima turske vojske, dok su ostala mjesta spadala u grupu malih kapetanija. Vojnici senjske kapetanije dobivali su plaću u novcu samo za tri mjeseca, za druga tri mjeseca sukno, a za preostalih šest mjeseci žito uz cijenu od 6 for. za jedan ljubljanski star (oko 86 litara). Na sličan način plaćani su vojnici i drugih krajina. Međutim, vojnici nisu redovno primali ni ovu plaću te su im zapovjednici izdavali potvrde, na osnovu kojih će tražiti dug od erara, a zatim su te potvrde sami kupovali za neznan novac, a to je predstavljalo izvor velikog bogaćenja vojnih zapovjednika, čime je krajiško stanovništvo postalo ekonomski zavisno od njih. Troškove za izdržavanje vojnih posada u senjskoj kapetaniji snosile su pokrajine Kranjska, Koruška i Gorička. Izuzev toga »izdržavao je kralj na hrvatskoj granici u kapetanijah senjskoj i bihačkoj osim zapovjednika i njemu dodijeljenih časnika 200 puškara, 200 martoloza (uskoka), 100 hrvatskih pješaka (haramija) i različite straže i pošte.«¹³

Senj kao središte kapetanije, čiji je značaj tokom 16. st. bio sve veći, ubraja se u kraljevske gradove. Prema tome, ovaj je grad u stvari imao dva gospodara. U vojnim poslovima bio je od 1522. podređen austrijskom nadvojvodi, odnosno Ratnom vijeću u Gracu,¹⁴ a kao slobodni kraljevski grad i dio Hrvatske potpadao je pod vlast hrvatskog bana i sabora. Ova podvojenost vlasti može se pratiti kroz sukobe između civilne i vojne vlasti u gradu već od osnutka kapetanije. Taj sukob poprimio je oštrije oblike pa prema tome nametnuo neodgodivu potrebu njegova rješenja poslije protjerivanja uskoka, kada je u Senj ušla njemačka posada i strani zapovjednici, koji su sve više stezali gradske privilegije i nisu priznavali bansku vlast. Cilj senjskih kapetana bio je da zamijene u Senju Frankopane kao zemaljske gospodare. Oduzimali su gradu poreze i otimali plijen, zatim su sami ubirali tridesetnicu određenu za popravak zidina i kula, zabranili su građanima slobodno drvarenje i ribolov te prisvajali sebi pravo trgovine žitom i šumom s Venecijom. Zato su Senjani bili primorani da se tužbama zaštite protiv nasilja kapetana. Stalna ratna pustošenja i uvijek prisutna turska opasnost tokom 16. st. bitno su izmijenili značaj Senja i njegove ekonomske moći u životu Hrvatske.

Trgovački promet Senja s njegovim zaleđem, koje se u velikoj mjeri nalazilo pod turskom vlašću, gotovo je presahnulo. Dapače, ratna pustošenja u Hrvatskoj utjecala su i na znatno opadanje trgovačkog prometa na postojnskoj cesti prema Rijeci, koja u to doba predstavlja za senjske uskoke važno tržište njihove robe, a s druge strane je bila opskrbeni centar cijele Primorske krajine, pogotovu žitom i suknom. Grad i njegovo stanovništvo borbom na moru protiv Venecije, a na kopnu s Turcima, zamijenio je svoj nekadašnji

Sl. 13. — *Tvrđava Nehaj prema I. V. Valvasoru 1687.*

utjecaj prema zaleđu hrvatskih zemalja u trgovini i obrtu unošenjem i stvaranjem u njemu sve većeg nacionalnog otpora protiv Turaka i Venecije. Međutim, osim ove opasnosti izvana započinje u Hrvatskoj sve više dolaziti do izražaja unutrašnja opasnost od austrijskih vojnih zapovjednika i vojske u već formiranoj Vojnoj krajini. Dalji razvoj političkih, ekonomskih i društvenih prilika u Senju predstavlja uglavnom proces opiranja njegove civilne vlasti, temeljene na gradskim privilegijama, na pravu hrvatskog plemstva i sabora, protiv vojnih vlasti, kapetana, generala, ratnog i dvorskog Vijeća. Taj proces koji je zajednički cijeloj hrvatskoj, a kasnije i slavonskoj Vojnoj krajini, nosi u sebi konstantnu težnju austrijskih vojnih zapovjednika i politike bečkog dvora za slabljenjem jurisdikcije hrvatskog bana i sabora, najprije na teritoriju Vojne krajine, a zatim i izvan njega. Takva politika vojnih vlasti nailazila je na stalan otpor u Hrvatskoj, čije plemstvo nastoji steći podršku u plemstvu Ugarske. Već 1608. tražio je hrvatski sabor da se Senj ne izuzme ispod banske vlasti i ne otcijepi od zemalja krune sv. Stjepana. Taj zahtjev ponovljen je 1638, o čemu je donesen poseban saborski članak XLII, u kojemu se tražilo da grad Senj šalje svoje zastupnike na ugarski sabor. Kako se upravo tih godina u Hrvatskoj formira Vojna krajina kao zaseban teritorij, izuzet — većim dijelom — ispod vlasti hrvatskog bana i sabora, imali su ovi zahtjevi u pitanju Senja za cilj suprotstaviti se tendencijama Beča uperenim protiv

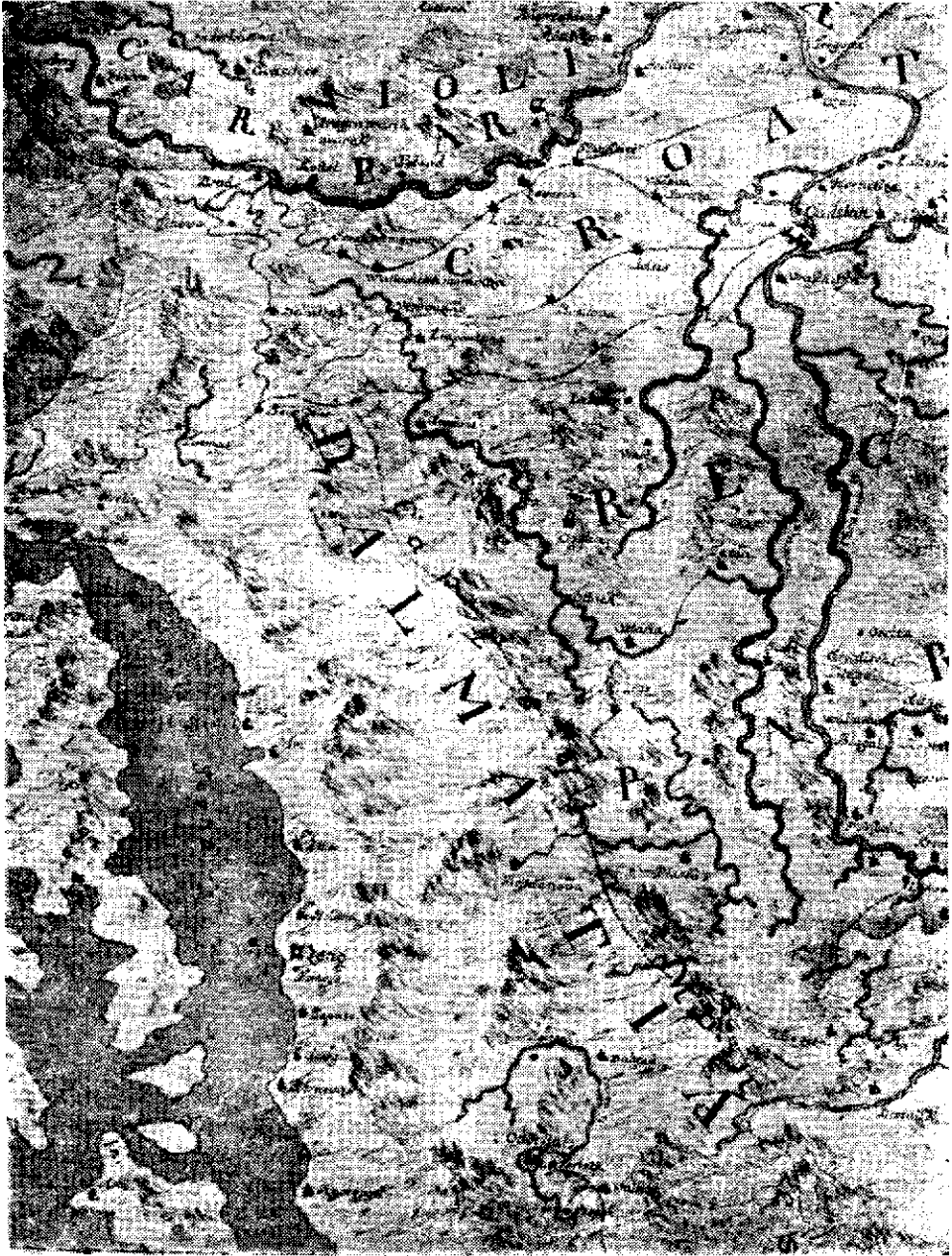
teritorijalnog integriteta hrvatskih zemalja, a to će imati dalekosežnih posljedica u daljem razvoju. Nadalje, hrvatski i zajednički ugarski sabor pokazivali su svoj interes i za unutrašnje probleme Senja, osobito u pitanju kršenja gradskih povlastica. Godine 1635, na tužbu senjskih zastupnika, obratio se zajednički sabor XXXVI saborskim člankom kralju, u kojem je zahtijevao da se senjskim kapetanima zabrani prisvajanje gradskih dobara i dohodaka pod prijetnjom gubitka službe.¹⁵ Pod pritiskom učestalih zahtjeva predstavnika grada i sabora potvrdio je kralj Ferdinand III 1640, u formi statuta, stare pravice i zakone Senja te ujedno zapovijedio vojnim zapovjednicima da moraju poštivati senjska privilegija pod prijetnjom teške kazne.¹⁶ Na osnovu brojnih odredbi tog statuta može se, gotovo u potpunosti, rekonstruirati tadašnji život u Senju. Međutim, s obzirom na materiju koju on tretira, treba istaći činjenicu da je ovaj statut gotovo kopija statuta iz 1388, koji su Frankopani podijelili Senju. Na osnovu uporedne analize tih dvaju statuta konstatira F. Čulinović da je »statut iz 1640, uz manje gramatičke i stilističke ispravke ranije pogrešnog teksta, sadržan zaista u osnovnom statutu iz 1388. u cijelosti, izuzev nekoliko odredaba, koje su s obzirom na novo vojničko uređenje grada i prestanak kneževske vlasti morale biti izostavljene.«¹⁷ Kako je novi statut nastao na osnovu starog iz 1388, u praksi je i nadalje zadržana dotadašnja nejednakost senjskog stanovništva, koje ovaj statut dijeli na plemiće (nobiles), građane (cives) i stanare (inquilini), koji nisu bili Senjani, a među kojima je bilo trgovaca i obrtnika.

Plemstvo je oslobođeno od svake daće, tlake i rabote za svoje nekretnine u gradu i izvan njega, zatim svih trgovačkih taksa za prodaju vlastitih proizvoda na kopnu i moru. Oslobođeni su plaćanja poreza na trgovinu za onu robu koja je kupljena za potrebe plemstva. Imaju pravo slobodnog uvoza drva i građevnog materijala za svoje brodove i barke, koji su oslobođeni lučkih taksa za usidrenje. Jedino oni imaju u Senju pravo držati volove za vuču.

Građani koji su također imali izvan gradskih zidina svoje posjede — uglavnom vinograde — oslobođeni su plaćanja svake »trgovine« i daće za trgovinu svojim proizvodima. Također su oslobođeni svake »trgovine« za žito i sočivo koje se uvozilo u Senj za njihove potrebe, kao i za ono žito koje su građani uvozili morem i izvozili svojim težacima u vinogradima, za prehranu. Ne plaćaju za usidrenje svojih brodova i barki u senjskoj luci. Stanari koji nemaju aktivno ni pasivno pravo glasa ne sudjeluju u gradskim poslovima, a plaćaju zakonom sve utvrđene daće. Prema tome, povlastice ovog statuta, kojima je jedan od osnovnih ciljeva da zaštite domaće stanovništvo na osnovu stečenih prava i privilegija u novim uvjetima, ne odnose se na one koji se nisu ubrajali u senjske građane.

Privilegirani položaj plemića u trgovini, prema ovom statutu, ogleda se i u plaćanju poreza. Plemići plaćaju na 100 dukata jedan dukat, građani na 70 dukata jedan, a stanari na 50, jedan dukat.

Pitanje gradske uprave riješeno je ovim statutom na štetu građana. Naime, na čelu grada i dalje se nalaze dva suca — jedan plemićki, a drugi građanski ili pučki — birani svake godine. Međutim, izbor pučkog suca morao je potvrditi senjski kapetan, dok je plemićkog sam postavljao. Prema tome, ovaj statut podijelio je senjskom kapetanu upravo ono pravo koje su nekada imali Frankopani, a za koje su se borili i senjski kapetani — postavljanje gradskih sudaca. Zatim je samo senjski kapetan dobio pravo ribarenja u senjskoj luci, koje je mogao prenijeti i na druge, te pravo trgovine soli, medom, tankim gredama, obručima, manjim veslima i nadzor nad gradskom blagajnom.

Sl. 14. — Karta hrvatske Vojne krajine iz 18. st.

Taj novi položaj senjskog kapetana u gradu, koji je vladar legalizirao ovim statutom, pružio je kapetanima široku mogućnost i daljeg kršenja gradskih privilegija, i to će predstavljati osnovni problem u daljem razvoju Senja sve do ukidanja vojne vlasti u njemu. Takvo rješenje senjskog pitanja s obzirom na upravu grada i ulogu vojnih zapovjednika u njoj i ekonomici, bez obzira na činjenicu da se zakonske odredbe statuta iz 1388. prenose u 1640. što može biti i rezultat nedovoljne klasne diferencijacije, zaustavljene borbom s Turcima i vojnom organizacijom grada, upućuje nas na zaključak da se u rješavanju tih osnovnih pitanja sa strane vladara uglavnom uzimalo u obzir nepovredivost i očuvanje vojnih interesa u ovom gradu, što je i shvatljivo s obzirom na vojnički karakter Senja kao središta jednog dijela Krajine i politike bečkih vojnih i političkih faktora prema Hrvatskoj u cjelini.

U ocjeni mjesta i uloge Senja u sklopu Vojne krajine, kao i interesa vojnih faktora za taj grad, treba istaći i njegovu ekonomsku funkciju u sklopu krajiškog mehanizma. Naime, Senj je zarana postao centar snabdijevanja cijele primorske i jednog dijela karlovačke krajine žitom i suknom, koje su krajišnici primali kao veći dio svojih godišnjih plaća. Osim žita i sukna, preko Senja je snabdijevan veliki dio Krajine solju, uljem, vinom i drugom robom potrebnom za život krajišnika, a to su oni kupovali novcima, koje su dobivali kao dio svoje plaće.

S obzirom na sve te faktore postaje jasnije zašto je vladarev izlazak ususret zaključcima hrvatskog sabora u pitanju Senja i molbama senjskih građana, imao uglavnom formalni karakter. Već sedam godina kasnije obraća se sabor kralju s molbom da kazni senjskog kapetana zbog kršenja gradskih privilegija i ugnjetavanja građana. Tako česta kršenja gradskih privilegija proizlaze iz činjenice da je Senj prije nego je postao sjedište vojnog zapovjedništva Primorske krajine bio slobodni kraljevski grad. U vezi s tim zaključio je zajednički sabor 1647. da se u smislu XLII saborskog članka iz 1638. zamoli kralj Ferdinand da grad Senj prizna kraljevskim i slobodnim gradom, te da se njegovi zastupnici i dalje pozivaju na zajednički sabor.¹⁸ Prema zaključcima sabora 1638. i 1647. te molbe senjskih građana, kralj je unatoč protivljenju vojnih zapovjednika da se Senju prizna privilegij slobodnog grada, što se vidi iz stalnog kršenja gradskih sloboda, podijelio povelju slobodnog kraljevskog grada.¹⁹ Tom diplomom, iako ona ima više deklarativan karakter, sačuvao je Senj, kao sastavni dio Vojne krajine, izvjestan privilegirani položaj u odnosu na druge hrvatske gradove u Krajini.

Nadalje, kralj je gradu podijelio pravo da svake godine može držati po dva sajma s tim da se dohoci tih sajmova upotrebe za uzdržavanje gradskih sudaca i činovnika.²⁰ Godišnji i tjedni sajmovi predstavljali su za Senj, kao važno središte trgovine, značajan izvor prihoda, koji su također imali značajnu ulogu u akumulaciji kapitala, za koju je neoslobodena Lika, donekle, predstavljala kočnicu.

Druga polovina 17. st., u sukobu između vojne i civilne vlasti, predstavljala je za Primorsku krajinu u širem smislu period značajne vojne aktivnosti u borbi s Turcima za oslobođenje hrvatskih zemalja. Najveću aktivnost u toj borbi zabilježila je ova Krajina u vrijeme svog kapetana Petra Zrinjskog od 1651—1665, kada je on postao hrvatski ban. Prema Vitezovićevoj Kronici, Senjani su 1651. prodrli u Široku kulu u Lici, zatim 1653. u Korenicu, a 1657. potukli Turke kod Brloga. God. 1660. razbili su Senjani kod Jurjevih stijena vojsku Alipaše Cengića, koja je krenula da razori Brlog, a 1664. pobijedili su

nadmoćniju tursku vojsku u Podgorju kod Vidovca. Ti uspjesi su otkrili slabost turske vojske a porobljenom narodu dali naslutiti povoljan ishod ustanka protiv Turaka. Svakako da su te borbe protiv Turaka, iako nisu prešle okvire lokalnih sukoba, pozitivno utjecale na držanje našeg naroda u Lici i Krbavi u doba Velikog turskog rata.

Tokom 17. st. zbivaju se značajne promjene u historiji senjske kapetanije, koje će znatno utjecati na dalji razvoj Senja, osobito u ekonomskom pogledu. Naseljavanje i kolonizacija opustjelog senjskog zaleđa od mora do Karlovca stvorila je osnovne preduvjete za ponovno oživljavanje i uređenje trgovačkog prometa i puteva preko ovog do tada gotovo pustog predjela Hrvatske. Te promjene, zatim oslobođenje Like i Slavonije, mogu se pratiti kroz sve veće učešće Senja tokom 17. st. u njegovoj pomorskoj i kopненоj trgovini. Najveći broj brodova plovio je prema Italiji, Levantu i sjevernoj Africi. Na veliki promet kroz senjsku luku u 17. st. upućuju nas podaci da su velika trgovačka udruženja Venecije, Firenze i Ancone imali u Senju svoja predstavništva.²¹ Na uspostavu trgovačkog prometa između Senja i Turske — koji će proširiti njegovo gravitaciono područje i predstavljati polaznu tačku interesa senjskog kapitala prema Turskoj, odnosno Bosni — nailazimo na značajan podatak iz 1661. kada je senjski kapetan Petar Zrinjski podijelio senjskoj općini pravo uzbiranja poreza od trgovine s Turskom. Od trgovačkog prometa koji je prolazio kroz Senj u 17. st., najviše je otpadalo na ogrjevno drvo i drvenu građu, zatim sol, vino, kožu, vunu i vosak, dok će promet žitom zauzeti značajno mjesto u 18. st.

Prema nekim spisima iz 17. st. — kako ističe M. Magdić — Senj je imao i razvijenu obrtnu proizvodnju, u kojoj se ističu čizmari, krojači, kovači, zidari, mesari, bravari, zlatari, stolari i puškari.²² Time su Senjani dotad svoju važnu ulogu u obrani Hrvatske počeli zamjenjivati radom na podizanju trgovine i obrta, u čemu će također postići značajne uspjehe.

Na ekonomski razvoj Senja u 17. st. utjecala je i stalna poštanska služba s Rijekom, Karlobagom, Brinjem, Vinodolom i Ogulinom.

Kako se turska granica oslobođenjem Like i Krbave pomakla daleko na istok, u velikoj je mjeri prestala i funkcija Primorske krajine, te su mnogi očekivali njeno ukidanje. Međutim, ta opravdana očekivanja nisu ostvarena, dapače, Austrija je u skladu sa svojim vojnim interesima pripojila pretežni dio oslobođenih zemalja Vojnoj krajini i provela u njima reorganizaciju, čime je krajiški sistem u Hrvatskoj još više učvršćen. Zaključak hrvatskog sabora 1687. da se od kralja zatraži vraćanje grada Senja, kojeg je na tom saboru zastupao Pavao Vitezović, pod potpunu jurisdikciju bana i sabora i da se Senj oslobodi vojničke vlasti i posade, također nije dobio kraljevu sankciju.

U nastupu novog vremena vojne su vlasti nastavile, uz pomoć svoje posade, s uplitanjem i otežavanjem normalnog funkcioniranja civilne uprave, a to je dovodilo do novih sukoba i otvorenih buna. Prva takva buna izbila je već 1696, kada je unutarinja — austrijska komora u Gracu pozvala Senj da prema datim uputama sklopi s njom ugovor o plaćanju tridesetnice, tj. poreza od prodaje morske soli, što je do tada ubirala ugarska komora, s obzirom da je Senj kao grad bio u sklopu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, zatim o sječi šuma i prizivu na više sudove. Senjski zastupnici Ivan Homolić, Petar i Filip Vukasović i Marburgh, koji su u Gracu sklopili s komorom ugovor, nisu se pridržavali instrukcija, koje im je dalo gradsko vijeće, te su protiv volje građana pristali da unutrašnja-austrijska komora uvede u Senj nove daće,

a posebno monopol soli. Uznemireni građani, unatoč vojnoj posadi, odbacili su sklopljeni ugovor, a spomenutim zastupnicima oduzeli gradske službe i potjerali ih iz grada. Naime, novi ugovor bio je u suprotnosti s povlasticom iz 1532, prema kojoj su senjski građani stekli pravo kupnje soli bez plaćanja kraljevske tridesetnice. Iduće godine dolazi do ponovne bune kada je unutrašnjo-austrijska komora, ne obazirući se na činjenicu da su građani Senja odbacili sklopljeni ugovor, uvela novu daću za sol i zatražila plaćanje tridesetnice. Međutim, senjski kapetan Rudolf Edling, koji je i sam bio zainteresiran za vlastito ubiranje prihoda, nije pružio nikakvu vojnu pomoć blagajniku gradačke komore Marku Orebigu. Veliko vijeće obratilo se ovaj put Vitezoviću, koji je i do tada vrlo uspješno štutio interese Senja, da posreduje na kraljevskom dvoru i kod ugarske kancelarije, ta intervencija, kako se vidi iz vladarevog pisma od 13. IX 1697, bila je vrlo uspješna. Ukinut je ugovor iz 1696. između komore i grada i potvrđene su povlastice Senja.²³ Time je došlo do sukoba između unutrašnjo-austrijske i ugarske komore. Unutrašnjo-austrijska komora nije popustila odluci vladara, već je odlučila da se čvrsto drži sklopljenog ugovora iz 1696. I senjski biskupi također su došli u sukob s tom komorom, zbog postavljanja župnika u senjskoj biskupiji.²⁴ Tako su se dvije komore otimala za prihode Senja. Građani su, kako se vidi iz daljih događaja, čvrsto odlučili da ne popuste zahtjevu unutrašnjo-austrijske komore. Zatim, ni Ratno vojno vijeće u Gracu — kako je vidljivo iz njegove pismene naredbe senjskom kapetanu od 2. prosinca 1697 da silom uvede monopol soli i nove daće — nije prihvatilo odluku vladara.²⁵ Iduća godina protekla je u stalnom sukobu između kapetana i građana uz koje je stajala cijela Primorska krajina.²⁶

Taj otpor utjecao je na uklanjanje nesporazuma između vladara i Ratnog vojnog vijeća u njihovu odnosu prema pobunjenim Senjanima, što se najbolje vidi iz slijedeće instrukcije vladara Ratnom vijeću: »1. da se pošalje u Senj njemačka posada od nekoliko kumpanija; 2. da karlovački general dok u Senj ne stigne njemačka posada zaposjedne s jakom vojskom klance kod Otočca, Brinja i na Kapeli i ako bi bilo od potrebe, kod drugih mjesta, da buntovnici u Senju ne dobivaju pomoći; 3. da se zbog one bune postavi novi sud, koji bi imao protiv Senjana postupati; 4. da se zatvori senjska trgovina i po kopnu i po moru, te da se trgovina solju prenese u Novi; 5. da se naloži pokrajini Kranjskoj, da vojničke plaće što ih je do sada davala Senjanima u buduće ima davati njemačkoj posadi, koja će stići u Senj; 6. da se iz njemačke kumpanije, koja već odavno opstoji u Senju, isključe svi Senjani i primorski krajišnici, a mjesta njihova popune samim Niemcima; napokon 7. da se poradi općega mira posade u Otočcu, Brinju i na Kapeli premjeste u Liku i Krbavu.«²⁷ Međutim, unatoč vojnoj intervenciji rasprava o ubiranju gradskih prihoda trajala je do 1707. g. kada je unutrašnjo-austrijska komora još jednom stekla svoje pravo nad gradskim приходima. Te godine dobili su Senjani novi trgovački ugovor: »1. da mogu odsele svake godine u senjskih šumah 600 hrastovih i bukovih vesala za male brodove usjeći, a da ne plate nikakve šumarine; 2. da mogu svake godine 800 kabala (jedan kabal 14 kg, op. M. V.) biele soli za svoju potrebu, ali ne za daljnju prodaju, po istoj cijeni kupiti kojom ju unutarnjo-austrijska dvorska komora kupovati običaje; 3. da mogu svake godine iz kraljevske tridesetnice u korist grada dignuti 300 for., napokon 4. da imaju kod prevažanja soli iz Barlette senjski brodovi prednost pred drugimi.«²⁸ Unatoč potvrđenih prava i novog trgovačkog ugovora nisu Senjani bili još uvijek sigurni za svoja prava, koja su krajiški generali i senjski kapetani i dalje kršili, tumačeći da Senj nema

prava slati svoje zastupnike na ugarski sabor, tj. da je ovaj grad na tom saboru zastupan preko hrvatskih zastupnika. To pitanje riješeno je u korist Senja 1715. godine.

U doba sukoba s unutrašnjo-austrijskom komorom i vojnim zapovjednicima došlo je do izvjesnog podvajanja snaga. Jedan dio senjske aristokracije, okupljen uglavnom oko porodice Vukasovića i Homolića, pristao je uz vojnog zapovjednika grofa Sarana i senjskog kapetana baruna Teufenbacha. Veći broj članova porodice Vukasovića nalazio se duže vremena u službi senjskog vojnog zapovjedništva, u kojoj su doprili do visokih vojnih položaja. Štiteći svoje interese više puta su nastupali s vojnim zapovjednicima Senja, gradačkom komorom i karlovačkim generalom, protiv i onako skućene senjske autonomije u upravi i oduzimali gradu pravo u trgovini šumom. Kako tužbe Senjana protiv vojničke samovolje na saboru 1715. i obećanja vladara da će grad uzeti pod svoju zaštitu nisu urodili plodom, to je nezadovoljstvo građana, koji su uzrok svog položaja vidjeli u izdaji Vukasovića, bilo sve veće. Time se narodna mržnja sve više okretala prema toj porodici i drugima koje su podržavale vojno zapovjedništvo. Na nemir naroda utjecale su i vijesti, koje su se od 1719. pronosile gradom, o dolasku austrijske vojske u Senj. Sve to dovelo je do oružane bune senjskih građana 8. XI 1721. protiv Vukasovića i drugih pristaša vojnog zapovjedništva, te se ova pobuna može smatrati kao buna protiv vojne vlasti u Senju. Pobunjenim Senjanima odmah su priskočili u pomoć oružani Brinjani »znavši poprije za urečeno buknuće nemira.«²⁹ Pobunjeni građani optužili su pred senjskim biskupom Pohmajevićem, posrednikom između vojnog zapovjedništva i pobunjenih građana, Vukasoviće kao krivce za sve gradske nevolje i zahtijevali da se oni protjeraju iz grada, inače se pobunjenici neće umiriti. Nakon pregovora s vojnim zapovjedništvom i prijetnjom da će Vukasovići zatražiti pomoć svojih kmetova, koji su se nalazili na njihovim posjedima izvan grada, zaključeno je da se Vukasovići prebace u gradsku tvrđavu, gdje su ih stavili u okove. Time je vojno zapovjedništvo u strahu da se intervencijom Vukasovićevih kmetova pobunjeni građani ne okrenu i protiv zapovjednika, koji u Senju nisu imali »svoju« vojsku, žrtvovalo svoje »saveznike«, od kojih su Anton i Bartol Vukasović te Fran Homolić protjerani iz grada, dok su ostali privrženici vojnog zapovjedništva mogli ostati »ako se svake štetne spletke okane.«³⁰ No, kako je ta buna predstavljala opasnost za vojno zapovjedništvo u Senju, odlučeno je u Gracu da se u grad smjesti austrijska posada koja će štiti vojno zapovjedništvo i spriječiti ponovno izbijanje bune u Senju. Protiv tih namjera oštro su protestirali građani, te je zaprijetilo ponovno izbijanje bune. Vojne vlasti bile su primorane prihvatiti uvjete građana da u grad uđe najviše 25 austrijskih vojnika, koji su u njega stvarno ušli 9. veljače 1722.³¹

Tokom 18. st., kada se postepeno izgrađuje razgranat sistem trgovačkih putova, pretvara se Senj uz Rijeku i Karlovac u važan trgovački centar Hrvatske, orijentiran na kopno i more. Na razvoj trgovine preko Senja utjecalo je više faktora, između kojih je proglašenje slobodne plovidbe po Jadranskom moru 1717, čime je ukinut stoljetni monopol Venecije, počelo već zarana pozitivno djelovati. Proširuje se domaće tržište na oslobođena hrvatska područja, a Turska od Požarevačkog mira 1718, postaje glavni kupac austrijske robe. Izvoz iz Hrvatske u Tursko carstvo do sredine 18. st. »pretežno je agrarno sirovinskog, a uvoz iz Turskog carstva obrtničko-manufakturnog značaja.«³² Od sredine 18. st., kada se trgovinska razmjena s Turskom počinje odvijati linijom Zemun—Sisak—Jadran, uzima Senj, uz Rijeku i Trst, u toj trgovinskoj razmjeni

važno mjesto. Vojna krajina svojim specifičnim potrebama (hrana, oružje, odjeća) također je, kao i do tada, utjecala na razvoj trgovine Senja, gdje su krajišnici iz pasivnih ličkih krajeva, koji svoje potrebe žitom nisu mogli podmiriti u Karlovcu — jakom središtu žitne trgovine — kupovali žito, koje se uvozilo s morske strane. Uz to se razvija i trgovinska razmjena, koja se kretala cestom što je Senj preko Otočca vezala s Bosnom. Krajišnici su naime, u Bosni kupovali stoku, koju u Senju prodaju za so, a nju zatim u sjevernoj Hrvatskoj mijenjaju za žito. Cestom preko Otočca kretao se izvoz soli u Bosnu, koja još uvijek, uz drvo, predstavlja osnovnu granu trgovačke privrede u Senju. Preko Senja vrši se uvoz dalmatinskog vina, koje su krajišnici mijenjali najviše za stoku. Dio izvoza žita i drva u Dalmaciju također se odvijao preko Senja.

Drvo, bačvarska građa i potaša, koja se prodavala u prekomorske zemlje, zauzimaju postepeno prvo mjesto izvoza preko Senja. Zatim je i senjsko brodogradilište s postepenim povećanjem pomorske trgovine postalo jedan od konzumenata šumske građe. Na značaj Senja u pomorskoj trgovini, već na početku 18. st., upućuju nas podaci iz rata za poljsko nasljedstvo (1733—36), u kojem su brodovi senjskih brodovlasnika — Kuhačevića, Daničića, Vukasovića, Demellia, Domazetovića, Staubera, Franje Aichelburga i Govkovića — sačinjavali poseban dio austrijske ratne mornarice i uspješno se suprotstavljali francuskoj, španjolskoj i sardinskoj mornarici.³³ U razdoblju od 1730—81 sagrađeno je u Senju 38 brodova, od kojih 24 veća s težinom uglavnom do 230 tona, a bilo ih je i do 520 tona.³⁴ Međutim, brži razvoj brodogradnje u Trstu, Rijeci, Istri i Dalmaciji utjecat će na opadanje senjske brodogradnje. Vrijedno je istaći da je s obzirom na način organizacije tadašnje trgovine i njenih sredstava (prijevoz kolima i lađama) veliki dio zarade ostajao domaćem stanovništvu, kojemu je ta trgovina predstavljala važan izvor prihoda, dok se u Senju kao u njenom središtu akumulirao znatan trgovački kapital.³⁵

Razdoblje od 1754—76, kada se Senj nalazio u sklopu Austrijskog Primorja, nije ostavilo nekih većih posljedica u razvoju njegove trgovine.

Izgradnja Jozefinske ceste (1770—79) od Karlovca preko Vratnika do Senja s priključkom na Rijeku predstavlja značajan korak u njegovoj ekonomici. O gradnji te ceste i načinu plaćanja radne snage raspravljalo se u Karlovcu 1762, gdje je zaključeno da će se jedan radnik plaćati dnevno 9, a s kolima i jednim parom volova 24 krajcara.³⁶ Utvrđeno je da cesta Karlovac—Senj mora biti široka najmanje toliko da se mogu mimoći bar dva natovarena konja.³⁷ Troškovi gradnje ove ceste iznosili su 388.000 forinti.³⁸ Tom cestom debio je Senj još jednu trgovačku arteriju, koja će uz onu prema Bosni preko Otočca, zatim do Rijeke preko Novog, Karlobaga i Sv. Jurja, predstavljati važne putove senjske trgovine i znatno utjecati na bržu akumulaciju kapitala u njemu. Prema sumarnoj procjeni prevozilo se tom cestom godišnje 30—40.000 vagona žita ne računajući prijevoz ostale robe.³⁹ Prema Vaničeku, senjski brodovi bili su prvi koji su duhan 1780. g. iz Ugarske i Slavonije izvezli na svjetsko tržište. Međutim, kako je uskoro porasla cijena duhana na svjetskom tržištu od 5 na 8 for., opao je interes senjske trgovine za izvozom duhana. Također je kratkotrajan i izvoz vune preko senjske luke (iz karlovačke Krajine), koji je iznosio do 40.000 centi godišnje.⁴⁰

Pomorska trgovina Senja potkraj 18. st. izgledala je ovako:⁴¹

Godina	Uvoz	Izvoz	Svega forinti
1792.	202.226	853.606	1,055.832
1793.	234.699	1,552.673	1,786.372
1794.	226.795	1,819.641	2,046.436

Kako je prosječna godišnja vrijednost prometa kroz riječku luku 1790. do 1795. iznosila 3,500.000 do 4,000.000 for., predstavljala je senjska trgovina polovinu prometa riječke luke s pozitivnom bilancom i vidljivim godišnjim porastom izvoza.⁴²

Na proširenje ekonomske moći Senja i njegov značaj u ukupnoj trgovini Hrvatske u drugoj polovini 18. st. utjecali su i ovi faktori: 1781. dobio je Senj privilegij da može svake godine držati dva velika sajma, jedan od 1. do 14. svibnja, a drugi od 20. rujna do 3. listopada; gradnja i proširenje senjske luke, čiji je dugački nasip, izgrađen od drveta, bio dotad zbog poznate senjske bure, vrlo nesiguran; izgradnja većeg skladišnog prostora. G. 1777. osnovan je posebni kreditni fond s kapitalom od 20.000 for. za potporu senjske trgovine, iz kojeg su senjski trgovci mogli podići zajmove uz vrlo povoljne uvjete⁴³ (pripajanjem tog fonda 1807. krajiškom imovnom fondu zadržali su senjski trgovci svoja prava uz iste uvjete). Prema tome, vojni i politički faktori monarhije bili su također zainteresirani za ekonomski razvoj Senja, jedine krajiške luke, i pomagali taj razvoj.

Na porast senjske trgovine pozitivno su utjecale krajiške vojne vlasti, koje su osnivanjem tzv. prijevoznih društava, koja su se brinula o prijevozu robe do Senja i soli od Senja do Karlovca, trgovački promet od Karlovca do Senja uzele, gotovo u potpunosti, u svoje ruke. Ta društva imala su svoja stajališta — filijale u Zvečaju, Tounju, Modrušu, Jezeranima, Brinju i na Vratniku. Potkraj 18. st. imalo je prijevozno društvo 113 kola i 516 konja.⁴⁴ Porast prometa, osobito poslije puštanja u promet Jozefinske ceste, također je pozitivno utjecao i na razvoj manufakturne proizvodnje u Senju, od koje je manufaktura jedara i konopa trebala zauzeti posebno mjesto. Ta manufaktura započela je radom 1787, kada se iz Ankone preselio u Senj konopar Josip Ollela »koji je s malom potporom Ratnog vijeća u iznosu od petsto forinta podigao... u Senju malu tvornicu jedara i konopa«.⁴⁵ Ova manufaktura imala je u početku veoma nisku proizvodnju, na koju je utjecala i sama struktura njenog radništva,⁴⁶ zato su krajiške vojne vlasti pokušale, promjenom te strukture i besplatnim davanjem lanenog i konopljinu sjemena, da utječu na veću proizvodnju. Ti novi momenti pozitivno su utjecali na povećanje proizvodnje spomenute manufakture, te je ona 1794. iznosila 262 lakta dvonitnog, 1933 lakta domaćeg platna i 9.623 lakta platna za jedra.⁴⁷ Međutim, kako se ta manufaktura nalazila dosta daleko od svojih sirovina, prenesena je potkraj 18. st. bliže izvoru sirovine — u Tounj.⁴⁸

Reorganizacija karlovačkog generalata 1746, tj. ukidanje starih kapetanija i krajiške autonomije formiranjem regimenti, predstavlja u društveno-ekonomskom razvoju Senja značajan događaj. On, nakon 277 godina, prestaje biti središte vojnog zapovjedništva senjske kapetanije, odnosno Primorske krajine, koje je stalno kršilo i stezalo prava Senjana, i postaje vojni komunitet, a to

s obzirom na njegovu novu funkciju u sklopu centraliziranog krajiškog mehanizma predstavlja korak naprijed u oslobađanju od krute vojničke discipline i nametnute birokratske uprave, koja je kočila svaki razvoj tog grada.

Komunitet Senj, uz ostale vojne komunitete, osnovan je s ciljem da bude središte trgovačke i obrtničke djelatnosti hrv.-slav. Vojne krajine, u čemu je već do tada zauzimao značajno mjesto. Stoga je stanovništvo vojnih komuniteta oslobođeno vojne obaveze, osim u izvanrednim slučajevima, te je spadalo pod jurisdikciju gradskog magistrata, koji je upravljao gradom. Izbor gradskog magistrata, koji se sastojao od načelnika, gradskog suca, dva vijećnika i pisara, vršili su građani, u početku potpuno slobodno, a kasnije uz izvjesno ograničenje. Naime, prema komunitetskom normativu od 1754, izbor se vrši svake treće godine uz dopuštenje general-komande, koja je stekla pravo da predlaže po tri kandidata za izbor suca i vijećnika. Stanovništvo senjskog komuniteta dijelilo se na građane (bogatiji trgovci i obrtnici), koji su imali izborno pravo, i kontribuyente (mali obrtnici, ratari i nadničari). Granica senjskog komuniteta, koji je u vojnom pogledu bio dio otočanske regimente, određena je 1762, na pola sata udaljenosti od grada,⁴⁹ što je svakako bilo na štetu građana, koji su izvan grada imali svoje vinograde, pašnjake i šumu za ogrjev i brodogradnju. Kada su građani pokušali proširiti svoje pravo, došli su 1785. u sukob s general-komandom.⁵⁰

Izdvajanje Karlovca iz Vojne krajine i njegovo pripajanje civilnoj Hrvatskoj 1777, dalo je poticaja hrvatskom saboru i senjskom stanovništvu da se među hrvatske teritorijalne zahtjeve odlučnije postavi pitanje pripajanja Senja kao trgovačkog grada civilnoj Hrvatskoj. To pitanje postavljalo se ili u sklopu zahtjeva za pripajanjem cijele hrv.-slav. Vojne krajine ili odvojeno od Vojne krajine.

Posebno zanimljiv projekt hrvatskog sabora u vezi s pitanjem Vojne krajine, pa prema tome i Senja, bio je onaj iz 1790, o kojem se, kao instrukciji hrvatskim zastupnicima, raspravljalo na zajedničkom saboru. U njemu se zahtijevalo izdvajanje Senja iz Vojne krajine koji bi ubuduće bio zastupan na zajedničkom saboru, zatim da se Varaždinski generalat sjedini s civilnom Hrvatskom. Nadalje, Sabor je u pitanju vojske predviđao osnivanje vrhovne vojničke kurije u Budimu, u kojoj bi hrvatski ban zauzimao »odličan čin«. Ona bi bila, umjesto bečkog Ratnog dvorskog vijeća, »sastavljena isključivo od Mađara i Hrvata, na čelu joj pak kapetan kraljevine... odgovoran zajedničkom Saboru«.⁵¹ Značajan je također zahtjev da se njemački jezik u Vojnoj krajini potpuno ukine, a da hrvatskim krajišnicima bude komandni jezik hrvatski. Ovako koncipirani zahtjevi hrvatskog sabora u pitanju Krajine kao vojske, kao i onaj o pitanju raspravljanja i prihvaćanja poreza, težio je tješnjem povezivanju Hrvatske s Ugarskom nasuprot Austriji, odnosno ponovnom oživljavanju njenog apsolutizma. Zajednička vojna komanda hrvatske i ugarske vojske u Budimu, koje predlaže hrvatski sabor, svakako je mogla predstavljati najvažniji faktor hrvatsko-ugarskog saveza. Međutim, Mađari su već tada drugačije mislili o Hrvatskoj, što je došlo do izražaja još iste godine na zajedničkom saboru u raspravi o jeziku i drugim pitanjima. Vladar nije pristao na ovakve zahtjeve hrvatskog sabora u pitanju Krajine, ali ne u tolikoj mjeri zbog opasnosti izvana — Pruska, Turska i ustanak u Belgiji — koja je zahtijevala vojsku, koliko radi opasnog saveza Mađara i Hrvata, zasnovanog na zajedničkoj vojnoj upravi, koji bi mogao dovesti u pitanje austrijske interese na Balkanu.

Senjani, koji su za razliku od ostalog krajiškog stanovništva preko svojih trgovačkih veza bili u stalnom kontaktu s evropskim zemljama i tako mogli upoznati i pratiti značajne revolucionarne promjene na razmeđu 18. i 19. st., dočekali su ulazak Francuza 1809. u svoj grad s velikim slavljem. »Posebna deputacija građana izašla je pred francusku vojsku u Sv. Križ pod Vratnikom, pozdravila maršala Marmonta i svečano ga uvela u grad.«⁵² Zanimljivo je da se u ovom dočeku, za razliku od Dalmacije, vrlo živo angažirao i senjski biskup Ježić kao i ostalo svećenstvo. Za vrijeme francuske uprave 1809—12, Senj je, nakon dugog vremena, izdvojen iz Vojne krajine i postao središte trećeg distrikta. Međutim, kratkotrajna francuska uprava i stalna ratna aktivnost Francuske kao i njena kontinentalna blokada nisu mogli pozitivnije utjecati na dalji razvoj prilika u Senju.

Poslije poraza Francuza Senj je ponovno vraćen Vojnoj krajini. Reakcionarni pravac politike Meternihove vlade u provincijalnoj Hrvatskoj prihvatilo je i Dvorsko ratno vijeće u Vojnoj krajini. Prvi na udaru te politike bio je Senj sa svojom zasebnom autonomijom. Naime, do 1819. Senj je kao vojni komunitet očuvao, za razliku od drugih vojnih komuniteta, veći dio svojih privilegija. Međutim, otada se u grad počinje uvlačiti sve više vojna uprava te je njegova unutrašnja uprava postala gotovo ista kao i uprava ostalih vojnih komuniteta. Senju je jedino dozvoljen naslov »plemenite vojne općine«.⁵³

Pitanje odjeka ilirskog pokreta u Senju također je — uz druga pitanja razvoja ovog grada — ostalo neobrađeno. Bilo bi vrijedno — između ostalog — istražiti mjesto i ulogu dvaju društava »Casino nobile« (osnovano 1835) i »Casino merkantile«,⁵⁴ te senjskog glazbenog društva i gimnazije u preporodnoj aktivnosti Senja. U proučavanju odjeka ideja hrvatskog preporoda u Senju, značajna je ocjena suvremenika I. Kukuljevića, koji je 1843. boravio u Senju, da nigdje nije našao veće ljubavi »k jeziku i hrvatskoj narodnosti... osobito kod svetjeništa.«⁵⁵ Svakako da je vidno mjesto u životu ovog grada sredinom 19. st. zauzimao i biskup Mirko Ožegović, koji se 1846. suprotstavio uvođenju mađarskog jezika u senjsku gimnaziju. On je doista bio mecena Senja za koga Ljudevit Vukotinović kaže da je »osobiti domorodac«.⁵⁶

I tokom prve polovine 19. st. hrvatski sabor je obnavljao svoje zahtjeve za pripajanje Vojne krajine i izdvajanje Senja iz krajiškog sistema — 1825, 1836. i 1840. — ali su svi ti zahtjevi, kao i onaj iz 1790, svršili u najboljem slučaju imenovanjem »komisije«, koja će ispitati želje Senjana i raspraviti pitanje njihovog položaja. Dapače, hrvatski sabor u pitanju Krajine morao se suprotstavljati i Mađarima koji su 1840. zahtijevati da se mađarski jezik uvede i u hrv.-slav. Vojnu krajinu.

Tako je Senj kao vojni komunitet dočekao i revolucionarnu 1848. Prema izbornom redu 1848. dobio je Senj pravo da kao »slobodni kraljevski grad« pošalje na hrvatski sabor dva zastupnika. »Diplomu o tome donese u Senj poslanik Jovo Petrović. Sada zavlada gradom neopisivo veselje i svi se građani bez razlike staleža uhvatiše u narodno kolo... i tako da ovaj dan je sa velikim veseljem proslavljen bil... Iste godine ustrojena je bila u Senju narodna straža (garda) za unutarnju sigurnost i poredak. Za zapovjednika garde bio je izabran Dr. Božo Klemenčić, gradski liječnik.«⁵⁷ Zastupnici Senja na hrvatskom saboru, koji su ovdje kao i drugdje u Hrvatskoj prvi put birani,⁵⁸ podnijeli su saboru molbu da se gradu povrate stara prava i slobostine. Na osnovu te molbe i dotadašnjih zahtjeva sabora donesen je saborski čl. XXIII u kojem je zaključeno

da vojna vlast u civilnim poslovima odmah prestaje, te se Senj, preko djelomično zajedničke civilne uprave s Hrvatskom, odmah s njom treba sjediniti, dok će i nadalje zavisiti u vojnim pitanjima od njegove dotadašnje vojne vlasti — generalkomande.

Članak XXIII

O GRADU SENJU

Zastupnici grada Senja pozivajući se na stare kraljevske povelje zakonom 77. 1681. potvrđene, kao i mnoge druge zakone, po kojih se isti grad u sva svoja starodavna prava i slobostine kao slobodan i kr. grad umještja — mole da se istom gradu nezgodom kasnijeg vremena iz istih pravah ispadnuvšem, stara i zakonita prava odmah podijele.

Ne temelje dakle poveljah kraljevskih i državnih zakonah osnovanu istog grada molbu uvažavajući i sabor ovaj, uvažavajući i to, da je zakonitost molbe ove jur više putah priznao, i državnom saboru za izvršenje po poslanicima svojimi podnjee, — odredio je:

§. 1. Da se grad Senj u smislu čl. 128. 1715, 56. 1741, 60. 1790. i 11. 1802. u starodavna svoja prava umjesti, i među druge slobodne i kr. gradove uvrsti. i jedino u vojnom odnošenju od vlasti bojne, koja u civilnom pogledu odmah prestaje, — zavisna bude. (potc. M. V.)

§. 2. Pitanje pako teritorijalno, kao i druge tegobe istoga grada proti vlasti bojnoj, do dojučeršnjeg sabora odgoditi u nepovoljnih sadašnjih okolnosti za shodno našao je sabor.⁵⁹

Ovim člankom predviđa se odvajanje vojne od civilne vlasti, pa je odmah imenovana posebna komisija koja će preuzeti od vojnih zapovjedništava civilne poslove. Ta odluka hrvatskog sabora 1848. u pitanju Senja kao vojnog komuniteta ne predstavlja njegovo radikalno rješenje, nego odvajanje vojne od civilne vlasti, što je rezultat stava, s jedne strane bana Jelačića i većine hrvatskog sabora prema krajiškom pitanju u cjelini, te samih krajišnika i njihovih komuniteta, koji u nijednom narodnom zahtijevanju nisu tražili ukidanje odnosno razvojačenja Vojne krajine, a s druge strane opasnost od Mađarske i na kraju rat s Mađarima oduzeo je saboru mogućnost da se radikalno pozabavi rješenjem krajiškog pitanja. Upravo su to bili razlozi da ni komisija koja je imenovana sa strane sabora i generalkomande (s vojne strane podmaršal Todrović, s civilne Maksim Piškorac), da obavi preuzimanje civilne vlasti u Senju, ne završi svoj posao.

Time je rasprava o rješenju senjskog pitanja na hrvatskom saboru odgođena do sloma Bachova apsolutizma, tj. do saziva banske konferencije 1860 (od kraja studenog 1860. do sredine siječnja 1861), koja je trebala da izvrši pripreme za saziv hrvatskog sabora.

Problem vojne vlasti u Senju, odnosno njegove demilitarizacije pokušala je riješiti ova konferencija, koja je u Osnovu za privremeno uređenje zemlje uvrstila Senj u red »slobodnih hrvatskih gradova« i podvrgla ga riječkoj županiji, od koje su Senjani primili poziv da izaberu dva zastupnika za riječku županijsku skupštinu, što su Senjani i učinili. Time je Senj 1860. dobio još

jedno pravo, da može slati svoje poslanike osim na hrvatski sabor i na riječku županijsku skupštinu, što u svakom slučaju predstavlja napor hrvatskog sabora za što tješnjim povezivanjem Senja sa građanskom Hrvatskom. Naime, u Senju kao i ostaloj Hrvatskoj potpuno se učvrstilo uvjerenje da je glavni uvjet za osiguranje napretka toga grada i susjedne Krajine, koja predstavlja veći dio njegovog gravitacionog područja, u neodgodivoj potrebi da se Senj odvoji od vojničke uprave, prije nego se riješi pitanje daljeg opstanka Vojne krajine u cjelini.

Prema nekim podacima Senjani su preko svojih predstavnika u siječnju 1861. dobili od bana Šokčevića obećanje da će u Senju biti ukinuta vojna uprava, te da će odmah poslati predstavnika sabora »kao banskog povjerenika u Senj da primi ovdašnji magistrat iz ruku vojnih vlasti i da ga predade civilnoj«. ⁶⁰ Međutim, ni ovom saboru nije pošlo za rukom riješiti senjsko pitanje. Njegovi zastupnici na tom saboru mogli su — prema odluci vladara — sudjelovati u radu sabora samo u rješavanju državno-pravnih pitanja, kao i zastupnici Krajine, a kad su ta pitanja riješena, morali su napustiti sabor, jer se u Beču rješenje senjskog pitanja povezivalo s rješanjem krajiškog pitanja u cjelini, što je znatno pogađalo hrvatske interese. Složenost problema toga grada, kroz stoljeća, dolazi 1861. do punog izražaja kada je on za hrvatski sabor bio slobodni kralj. grad, a za vojno zapovjedništvo — generalkomandu i Beč, obični vojni komunitet. Dapače, 1862. nametnut je Senju, unatoč otporu građana, novi vojni i općinski zakon, prema kojemu je u njemu uvedeno novačenje, prema krajiškim zakonima, bez obzira na izvanredne životne uvjete toga grada, koji je bez obradive zemlje i šuma upućen na trgovinu i svakodnevnu zaradu. Prema istom zakonu potpuno je stegnuta gradska autonomija. Od tada su građani Senja izgubili pravo izbora gradskog načelnika, koga imenuje vojno zapovjedništvo iz svojih redova, kojemu su podređeni gradski suci. Gradski savjet — prema istom zakonu — nema odlučujući, već samo savjetodavni glas, jer se svaki zaključak morao slati na odobrenje vojnom zapovjedništvu. U znak protesta, od 1862, kada su se raspisivali izbori za gradski Savjet (Veliko vijeće), građani nisu htjeli birati, te je magistrat sam vršio imenovanje članova svog Savjeta. Zatim, »svi gradski činovnici i učitelji pučkih škola plaćeni iz gradske blagajne smatraju se kao c. kr. vojnički častnici«. ⁶¹

Ovo ponovno stezanje senjske autonomije i uporno odbijanje rješenja senjskog, odnosno krajiškog pitanja, rezultat je konstantne politike bečkog dvora prema Hrvatskoj, kako u odnosu prema pitanju razvojačenja i ukidanja Vojne krajine tako i prema pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Nije slučaj da Austrija pristaje na rješavanje problema hrv.-slav. Vojne krajine tek poslije dva najteža poraza njene politike u 19. st. (1866. neuspjeli rat s Prusijom, a 1867. dioba Monarhije s Mađarima), kada je i Vojna krajina postala dio ugarskih zemalja, otkad će pitanje definitivnog ukidanja Vojne krajine ovisiti o manje ili više uspješnim kombinacijama ne samo između Hrvatske i Ugarske nego i između Ugarske i Austrije.

Odluka vladara 1869. o djelomičnom ukidanju jednog dijela hrv.-slav. Krajine — križevačke i durdevačke pukovnije, žumberačke krajine, vojnih komuniteta Senja, Siska, Ivanić grada i Bjelovara, nije mogla bitno utjecati na dalji razvoj ovog grada koji je počeo naglo zaostajati.

Sam proces prenošenja kompetencija vojne vlasti na civilne organe trajao je dosta dugo — do 2. travnja 1872. kada je Senj postao kraljevski i slobodnolučki grad. Za to vrijeme Senj se nalazio pod nadzorom kraljevskog povje-

renika za razvojaćenje Ferdinanda Rosenzweiga. Od 1869—1872. grad je u upravi — prema brojnim predstavkama — proživljavao najtežu krizu. Kroz te četiri godine, vojne vlasti, uglavnom, nisu rješavale poslove građana, odbijajući ih s motivacijom da će grad uskoro prijeći iz vojničke u građansku upravu, koja će rješavati poslove grada, što je još više utjecalo na njegovo zaostajanje i gubitak inicijative njegovih građana.

Pored prikaza političkih prilika u Senju, potrebno je izložiti njegove ekonomske i druge probleme u 19. st., to više što je on zauzimao jedno od značajnijih mjesta u formiranju i razvoju hrvatskog nacionalnog tržišta, te uz Rijeku predstavljao jedinu sponu Podunavlja s Jadranskim morem. Otuda i sve veće zanimanje političkih faktora Hrvatske za taj grad, koji je u doba Napoleоновih ratova postigao značajne trgovačke uspjehe, premda se njegova trgovina sastojala uglavnom u snabdijevanju austrijske vojske u Italiji.

Trgovina solju, vinom, žitom, duhanom, drvom i drvenom građom predstavljala je i u 19. st., uz manufakturnu i kolonijalnu robu, osnovu trgovačkog prometa kroz Senj. Trgovina solju privlačila je najveći broj senjskih trgovaca sve do 1835, jer se do te godine od trgovine soli nije plaćao nikakav porez. Međutim, te godine nametnut je porez i na prodaju soli: od 100 forinti čistog prihoda 4; od 200 for. 6; od 300 for. 8; od 400 for. 10 forinti.⁶² Nametnuti porez znatno je utjecao na smanjenje prihoda senjskih brodovlasnika, kojima se prijevoz soli plaćao po kablima (1 kabao 25 funti, tj. 14 kg), i to jedan kabao 46 soldi, odnosno 25,66 krajcara (60 krajcara = 1 forinta op. M. V.).

U 19. st. na senjskom tržištu — direktnom izlazu Vojne krajine na more — sve više se osjeća konkurencija talijanskog, g.čkog i španskog vina dalmatinskom vinu, koje se u velikoj mjeri izvozilo u Krajinu.

Povećani promet kroz senjsku luku nametnuo je neodgodivu potrebu rekonstrukcije Jozefinske ceste od Senja do Karlovca, koja svojim usponima i promjerom nije mogla zadovoljiti potrebe povećanog prometa, a još manje izdržati konkurenciju s Lujzijanom — Rijeka—Karlovac (1803—9), koja je na sebe privukla znatan dio trgovačkog prometa. Radovi na tom značajnom poduhvatu trajali su od 1833-43. Na obnovljenoj senjskoj cesti, kojoj je na više mjesta promijenjen njen dotadašnji pravac, mogli su voziti transportni četveprezi kao i na Lujzijani.

Prema nekim podacima dolazilo je u Senj dnevno samo Josipovom cestom oko 100 kola, uglavnom žita i drveta. Samo erarsko skladište drva u Svetom Ambrozu pokraj Senja izvozilo je svake godine, senjskim i venecijanskim brodovima, »na tisuće hvati ogrjevnih drva u Veneciju i Lombardiju za tamo se nalazeće austrijske posade«.⁶³

Zatim, od 1830-ih g. počinje se osjećati u senjskoj luci sve veći pritisak jeftinog ruskog žita, koje u senjskom zaleđu — pasivni krajevi Vojne krajine i dijelovi zapadne Bosne — nalazi povoljno tržište, što će utjecati na opadanje prometa banatskog i slavonskog žita. Prema statističkim podacima uvezilo se pedesetih godina u luke Hrvatskog primorja do 2 milijuna vagana ruskog žita, a banatskog i slavonskog svega 700.000 vagana.⁶⁴

Povećani interes na svjetskom tržištu za hrvatske šume također je utjecao na njihovu veću eksploataciju, osobito u Krajini, gdje je vojni erar prodavao krajiške šume uz znatno nižu cijenu od cijene u civilnoj Hrvatskoj.

Bujan trgovački život Senja, čiji je ritam prekinut tek za kratko vrijeme francuske vladavine, čemu uzroke treba tražiti u kontinentalnoj blokadi, doveo je u ovaj grad mnoge trgovce i obrtnike, dok je njegov kopneni i pomorski

promet pružao gradskom stanovništvu dnevne zarade, na što nas upućuju slijedeći statistički podaci o vrijednosti godišnjeg prometa kroz senjsku luku.⁶⁵

Godina	Uvoz	Izvoz	Svega
1818. (1)	784.373	398.528	1,182.901
1819. (1)	256.869	526.072	982.941
1850. (2)	1,273.526	1,152.600	2,436.126

Također su zanimljivi podaci koji upućuju na kretanje broja stanovništva, trgovaca i obrtnika do sredine 19. stoljeća.

Godina ⁶⁶	Stanovnika	Trgovaca	Obrtnika
1817. (1)	2.382	82	85
1842. (2)	2.704 (3)	139	29

Industrijska revolucija, koja je na dnevni red razvoja ekonomike svake zemlje i formiranja njenog nacionalnog tržišta postavila u prvi plan pitanje izgradnje željezničkih pruga, nije, u usporedbi s ostalim razvijenim zemljama tadašnje Evrope, zaostajalo u Hrvatskoj. Naime, 1827. izdalo je Dvorsko ratno vijeće naredbu krajiškom majoru Josipu Kajetanu Knežiću (1786—1848), koji se već istakao poznavanjem građevinske tehnike, da ispita mogućnost gradnje željezničke pruge u Hrvatskoj, i to jedne od Karlovca preko Kapele i Vratnika do Senja, druge od Siska preko Petrinje, Gline, Slunja i Petrova Sela do Karlobaga.⁶⁷ Taj prijedlog najviše krajiške uprave imao je za cilj, između ostalog, ubrzati prijevoz robe iz unutrašnjosti prema moru i obrnuto.

Knežić je nakon dugog ispitivanja terena i ostalih faktora u svom izvještaju, kojeg je 1833. podnio zagrebačkoj Generalkomandi, predložio gradnju željeznice od Siska do Bandinog sela, koja bi snizila transportne troškove Sisak—Senj za 50⁰/₀.

Polazna tačka planirane željeznice bila bi na desnoj obali Kupe u Vojnom Sisku, odakle bi prolazila kroz trgovačko-obrtničke centre banske Krajine — Petrinju i Glinu — da bi dolinom rijeke Gline, kroz Topusko i Maljevac, došla do svoje krajnje tačke — Bandino selo, u ukupnoj dužini od 80 km.⁶⁸ Od Bandinog sela, predlagao je Knežić, gradnju nove ceste u dužini od 25 km, s obzirom da teren tog kraja nije pogodan za gradnju željeznice. Kod Josipdola izašla bi nova cesta na rekonstruiranu cestu Senj—Karlovac. Ovaj projekt je u velikoj mjeri smanjio daljinsku razliku između Siska i Senja. Prema proračunima Knežića, vožnja od Siska do Bandinog sela, s konjskom vučom, trajala bi osam sati. (Željezničku je trasu tako predvidio da postavljanje parne lokomotive ne bi predstavljalo nikakav problem). Prijevoz na cesti od Bandinog sela do Josipdola trajao bi 12, zatim od Josipdola do Senja 28 sati. Prema tome, prijevoz robe željeznicom i cestom od Siska do Senja trajao bi 48 sati, dok je u isto vrijeme prijevoz robe od Siska Kupom do Karlovca, a odatle Josipovom cestom do Senja trajao 10—14 dana, ne računajući neizvjesnost i nesigurnost

plovidbe Kupom, s obzirom na nestabilnost njenog vodostaja. I troškovi prijevoza govorili su također u prilog ove varijante. Od Siska preko Karlovca do Senja iznosili su oni 55 novčića na 100 kg, dok bi trošak od Siska preko Bandinog sela iznosio, prema proračunu Knežića, 30 novčića od 100 kg.⁶⁹

Godine 1842. izradio je Knežić projekt građevinskih radova o izgradnji senjske luke, koja bi, s obzirom na već izrađene projekte, dobila veliko značenje u transportu robe, zatim velikog skladišta za robu, koje bi povećalo kapacitet luke, te rad u njoj zaštitilo od poznate senjske bure.

Činjenica da je inicijativa za gradnju senjske željeznice, odnosno prve željeznice u Hrvatskoj, potekla od Dvorskog ratnog vijeća, upućuje nas na značajne interese kapitala austrijske trgovačke i industrijske buržoazije, povezane s Dvorskim ratnim vijećem, u snabdijevanju Vojne krajine uniformama, obućom, oružjem, hranom i drugom robom u trgovačkom prometu Hrvatske. S druge strane, čini se, da je izgradnja željeznice preko teritorija hrvatske Krajine do Senja trebalo da prema planovima austrijskog kapitala predstavlja protutežu nastojanjima Mađara, koji su na zajedničkom saboru u Požunu 1836. donijeli odluku o gradnji željeznice prema Rijeci, na što Austrija u interesu svoga kapitala nije pristala, dapače, ona se »poslije 1850. g. čak i suprotstavljala svjesno takvoj izgradnji riječke željeznice«,⁷⁰ koja bi ugrozila interese austrijskog kapitala na željeznici Beč—Trst (1857). Prema tome, austrijski kapital planirao je dva direktna izlaza na Jadransko more — Trst i Senj,⁷¹ a to bi teško pogodilo interese mađarskog kapitala.

Tako je prva polovina 19. st. protekla u živom nastojanju da se uredi prometne veze, organizira i poveća trgovina između Siska, Karlovca i Senja, koji je počeo osjetljivo zaostajati za Rijekom.

Međutim, revolucionarna 1848. prekinula je takva nastojanja oko uređenja trgovačkih veza Senja i njegova zaleđa. Sve raspoložive snage naroda trebalo je angažirati u obrani od opasnosti koja je zaprijetila sa strane Mađara.

Ekonomska kriza u Hrvatskoj sredinom 19. st., izazvana promjenom feudalnog načina proizvodnje u kapitalistički, rasulo kućnih zadruga, stvaranje većeg broja agrarnog i gradskog proletarijata, utjecalo je i na promjene u socijalnoj strukturi Senja, premda znatno manje, s obzirom na pasivnost i manju naseljenost njegova zaleđa i poseban karakter krajiškog teritorija, gdje su se ti procesi, s obzirom na vojne obaveze i krutu vojničku upravu, odvijali sporije. Suvremenik tih promjena i profesor na senjskoj gimnaziji Sladović ističe: »Glede stališta moram žalibože reći da mornarah malo imade prema prvašnjoj množini budući su ovog stoljeća žitelji više na kopno krenuli se i tiem ono slabnuće gradskog života pričinili, od tuda ono potekoše siromaštvo i golotinja prem se je štacunarski i konobarski život do najvećeg vrhunca popeo.«⁷²

Pored ovih, svakako najtežih problema razvoja senjske privrede u pedesetim godinama 19. stoljeća, javlja se i hajdučija u znatno većoj mjeri nego ranije. Naime, 1848-49. prebjegao je iz Bosne u Krajinu veliki broj njenih stanovnika, koji su sa većim brojem krajišnika, jer su 1848-49. izbjegavali vojnu obavezu, vršili brojne napade na trgovačke karavane, osobito na značajnim cestama od Karlovca prema Senju, zatim od Senja prema Bihaću⁷³ i time stvarali veliku nesigurnost trgovačkog prometa prema Senju,⁷⁴ koji od 1850. g. počinje stagnirati. To se jasno vidi iz ovih podataka:⁷⁵

Godina	Izvoz	Uvoz	Svega forinti
1855.	1,486.293	1,148.607	2,634.900
1856.	2,207.155	1,384.139	3,591.294
1857.	2,888.820	1,396.851	4,282.671
1858.	2,178.071	1,402.547	3,580.618
1859.	2,187.083	1,030.106	3,217.189
1860.	2,432.402	1,038.405	3,470.807

Puštanjem u promet pruge Sisak—Zidani Most—Trst, koja je preuzela na sebe najveći dio slavonske i banatske trgovine, zadali su senjskoj trgovini teške udarce. Jedini izlaz vidjeli su Senjani u gradnji željezničke pruge prema Sisku. Tim pitanjem intenzivno se bavio 1862. senjski Željeznički odbor, formiran s ciljem da pronade izlaz iz novonastalih prometnih prilika u Hrvatskoj. Odbor je te godine izdao vrlo zanimljivu spomenicu, u kojoj su izneseni ne samo osnovni problemi privrede Senja nego se ozbiljno upozorilo i na čitavu prometnu politiku u Hrvatskoj, s osobitim obzirom na pitanje izgradnje željeznica u njoj. U vezi sa željeznicom Sisak—Zidani Most, Odbor konstatira: »Željeznica ova donosi samo tršćanskom samotržištu i inostranu društvu korist, a zatire i upropašćuje gospodarstvo čitavog Hrvatskog primorja i Vojničke Krajine«. ⁷⁵ S tim u vezi Odbor predlaže izgradnju željeznice, koja se ne bi povezivala s Južnom željeznicom. Prema njihovim planovima bila bi to pruga Zemun—Senj, koja bi prolazila kroz Rumu, Šid, Vinkovce, Đakovo, Požegu, Pakrac, Kutinu, Vojni Sisak, zatim trasom Knežića prema Karlovcu i Ogulinu, s ograncima najprije na Senj, a zatim na Rijeku i povezivala plodne i bogate ravnice Slavonije s morem.

Kako ni ovaj projekat izgradnje željeznice prema Senju nije uspio, počeo je, prema statističkim podacima o prometu robe kroz senjsku luku, zamirati stari trgovački put Karlovac—Senj, osobito od 1873. puštanjem u promet riječke željeznice. ⁷⁷

God.	Uplovilo	Isplovilo	Uvoz	Izvoz	Svega forinti
1869.	1.749	1.857	1,834.228	1,867.660	3,701.888
1875.	625	615	1,212.730	1,908.049	3,120.779

Prema ovim statističkim podacima iznenađuje naglo, ali i nesrazmjerno opadanje broja brodova u usporedbi s ukupnom vrijednošću prometa kroz senjsku luku 1869. i 1875. g. Uzrok toj činjenici treba tražiti u sukobu između brodova na paru i jedrenjaka Hrvatskog primorja, koji je započeo potpadanjem Rijeke pod suverenitet Ugarske 1868. ⁷⁸ Zatim, bitno se izmijenila i struktura izvoza. Još 1869. od njegove ukupne vrijednosti otpada 1,570.768 for. na promet drvom.

Za razumijevanje dalje ekonomske problematike Senja, kada je 1872. pripojen Hrvatskoj zemaljskoj vladi, bilo bi potrebno ispitati u kojoj je mjeri

na njega, kao i na razvoj drugih dijelova hrv.-slav. Krajine i čitave Hrvatske, utjecala odredba revizije financijske Nagodbe, koja za krajiški teritorij predviđa primjenu istog ključa, koji je određen za Hrvatsku i Slavonije, tj. 45^{0/0} za autonomne i 55^{0/0} za pokriće zajedničkih poslova, to više ako se ima na umu: 1. da je krajiški teritorij s obzirom na razvoj obrta i trgovine znatno zaostajao za građanskom Hrvatskom; 2. da se upravo tih godina u cijeloj razvojačenoj Krajini provodila reorganizacija njene uprave, za koju su se u više krajiških pokrajina trošili svi prihodi, tako da za zajedničke poslove te pokrajine nisu mogle odvojiti ni jednog forinta, te su troškovi za pokriće zajedničkih poslova padali na teret autonomnog budžeta Hrvatske; 3. da je tangenta od 45^{0/0} ukupnih prihoda Hrvatske i Slavonije bila ionako malena za podmirenje potreba civilne Hrvatske.⁷⁹

BILJEŠKE

* O ekonomskim, političkim i društvenim problemima Senja u sklopu Vojne krajine (od prvih početaka do razvojačenja) nije se posebno pisalo u našoj historiografiji, izuzev nekoliko manjih priloga. Ovaj rad ima zadaću da istakne upravo ta pitanja. Budući da se nismo mogli iz objektivnih razloga služiti neobjavljenom arhivskom građom, on predstavlja samo prilog daljnjem proučavanju tih pitanja.

Treba istaći da se ovdje ne govori o uskocima, zbog toga što su oni posebno obrađeni u radu J. Sidaka.

¹ Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankopani, Zagreb 1901, 294.

² R. Lopašić, — najbolji poznavalac povijesti Hrvatske krajine — u vezi s pitanjem njenog postanka konstatira ovo: »Prvi iskon Krajini jest svakako u senjskoj kapetaniji«. (Karlovački vjestnik, br. 3, 1861).

³ Usp. V. Klaić, n. dj., 264.

⁴ Usp. F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962 (treće izdanje priredio J. Sidak), 260.

⁵ Usp. M. Magdić, Topografija i poviest grada Senja, Senj 1877, 96.

⁶ F. Rački, Ob obrani hrvatsko slavonske granice u XVI i XVII vieku s gledišta državnopravnoga, Književnik III, 1866, 511.

⁷ Plijen i robovi predstavljali su znatan izvor prihoda. Međutim, senjski kapetani i njihovi zamjenici smatrali su da njima pripada plijen i osobito zarobljenici, koje su vraćali uz znatne otkupne cijene, dok su time krajišnici lišeni mogućnosti da zamjenom ili prodajom zarobljenika otkupe svoje zarobljenike, te je otkup hrvatskog stanovništva bio uglavnom prepušten domaćim porodicama.

⁸ Usp. M. Magdić, n. dj., 103.

⁹ M. Sladović, Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, 102.

¹⁰ M. Sladović isto, 102.

¹¹ M. Magdić, Senjske gradske zidine i kule, Narodne novine br. 223, 1901.

¹² M. Magdić, Topografija..., 105.

¹³ R. Lopašić, Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice, Zagreb 1879, 10.

¹⁴ Nadvojvoda Karlo, imenovan zapovjednikom Hrvatske krajine 1578. sazvao je sabor u Bruku na Muri, koji je raspravljao o pitanju budućeg podmirivanja troškova i uprave Krajine. Nakon trogodišnje rasprave zaključeno je da će Vojna krajina u pravnom pogledu potpasti pod Ratno vijeće u Gracu (osnovano 1578), a njene troškove snosit će austrijski staleži. Već tada je Vojna krajina podijeljena na slovensku (Windische) i hrvatsku, koja je u XVII st. podijeljena na karlovačku i varaždinsku. Godine 1792. spojeno je Ratno vijeće s Dvorskim ratnim vijećem u Beču.

¹⁵ Usp. M. Magdić, Topografija..., 140.

¹⁶ Tekst tog statuta objavio je M. Magdić, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva (=VZA) II, Zagreb 1900.

¹⁷ F. Culinović, Statut grada Senja, Spomenica Mauroviću, Beograd 1934, 14.

¹⁸ I. Kukuljević, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagreb 1862, III, 89.

¹⁹ Tekst povelje objavio je M. Magdić, VZA II, 1900.

²⁰ Usp. M. Magdić, Topografija..., 142.

²¹ M. Magdić, Senj u XVII vijeku, Hrvatsko kolo VI, 1910, 57.

²² Isto, 60.

²³ Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića, Zagreb 1914, 115—116.

²⁴ Usp. M. Magdić, Topografija..., 114.

²⁵ Usp. M. Magdić, Senjani i monopol soli koncem XVII vieka, Narodne novine br. 291, 1902.

²⁶ Za bolje razumijevanje unutrašnjih odnosa u samom gradu potrebno je upozoriti na činjenicu da su senjski krajiški vojnici i neki zapovjednici bili senjski građani, koji su se uz vojno zanimanje bavili trgovinom i obrtom. Ti vojnici, odnosno trgovci i obrtnici u slučaju

sporova s vojnom upravom pozivaju se na gradske privilegije, zatim kao vojnici lako su donosili i teže odluke, kao onu 1696, bez većeg straha od vojnih zapovjednika.

- ²¹ M. Magdić, Senjani i monopol soli..., br. 293, 1902.
- ²² M. Magdić, Topografija..., 148.
- ²³ M. Sladović, n. dj., 367.
- ²⁴ Isto, 369.
- ²⁵ Bunu 1719—22 obradio je M. Magdić, Senjska buna 1719—1722, Danica koledar 1897, 151—159.
- ²⁶ Historija naroda Jugoslavije II, Zagreb 1959, 1077.
- ²⁷ Usp. F. Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, I, Wien 1875, 365—368.
- ²⁸ Usp. Historija naroda Jugoslavije II, 1081.
- ²⁹ Samo troškovi prijevoza soli do Karlovca ili Maljevca od 1792—97 iznosili su 90.742 forinta (K. Hietzinger, Statistik der Militärgränze des Oesterreichischen Kaiserthums, II, I, Wien 1820, 314).
- ³⁰ F. Bach, Otočaner Regiments-Geschichte, Karlovac 1853, 27.
- ³¹ Isto, 47.
- ³² R. Lopasić, Karlovac, Poviest..., 67.
- ³³ Isto, 58.
- ³⁴ F. Vaniček, n. dj., 655.
- ³⁵ K. Hietzinger, n. dj., 409.
- ³⁶ Rijeka-Zbornik, Zagreb 1953, 168.
- ³⁷ K. Hietzinger, n. dj., 409.
- ³⁸ Isto, n. dj. 302—3.
- ³⁹ M. Magdić, Senjska tvornica jedara i konopa u drugoj polovini XVIII vijeka, Narodne novine br. 98, 1904.
- ⁴⁰ Njeni radnici bili su pretežno krajiški zatvorenici.
- ⁴¹ Usp. M. Magdić, n. dj.
- ⁴² Lan i konoplja najviše su se sijali u Banjskoj Krajini.
- ⁴³ F. Bach, n. dj. 26.
- ⁴⁴ M. Sladović, n. dj., 124.
- ⁴⁵ F. Šišić, Hrvatska povijest III, Zagreb 1913, 24.
- ⁴⁶ V. Rivošeki, Kronika senjske gimnazije prigodom 100 godišnjice 1839—1939, Senj 1938, 10.
- ⁴⁷ Usp. Predstavku sabora kralju radi ujedinjenja Senja s građanskom Hrvatskom, Narodne novine br. 44, 1866.
- ⁴⁸ Usp. M. Magdić, Narodna čitaonica u Senju, Novi list, br. 13, 1902.
- ⁴⁹ Danica hrvatsko-slavonsko i dalmatinska, br. 47, 1843.
- ⁵⁰ Lj. Vukotinić, Primorje i Lika, Neven, br. 45, 1852; O političkom djelovanju M. Ožegovića prije dolaska u Senj i njegovom radu u Senju v. I. Kostrenčić, Uspomenica na Mirka baruna Ožegovića Barlabaševackoga, biskupa senjskoga i modruškoga ili krbavskoga, Beč 1869.
- ⁵¹ V. Rivošeki, n. dj., 20. Ove podatke preuzeo je Rivošeki iz rukopisa Josipa Accurtia, papinskog potkonzula u Senju pod naslovom: Poviest grada Senja od najstarijih vremena do 1872, koji je obitelji Accurti darovala V. Rivošekiju.
- ⁵² Hrv.-slav. Vojna krajina je 1848. godine prvi put pozvana da pošalje svoje zastupnike na Hrvatski sabor. Prema izbornom redu tog Sabora svaka krajiška regimenta birala je 5 zastupnika, jednog za mjesto središta regimente, a četiri kao predstavnike dvanaest kompanija, koliko je imala svaka regimenta, dok je većina vojnih komuniteta birala po jednog zastupnika.
- ⁵³ I. Kukuljević, Jura regni..., 333—334.
- ⁵⁴ Karlovački vjesnik, br. 6, 1861.
- ⁵⁵ Predstavka Sabora kralju radi ujedinjenja Senja s građanskom Hrvatskom, Narodne novine, br. 44, 1866.
- ⁵⁶ M. Magdić, Senjska pomorska trgovina u XIX vijeku, Jutarnji list br. 4166, 1923.
- ⁵⁷ Isto.
- ⁵⁸ Usp. Rijeka — Zbornik, 167.
- ⁵⁹ (1) K. Hietzinger, n. dj., 409; (2) M. Sladović, n. dj., 15.
- ⁶⁰ (1) Isto; (2) R. Bičanić, Doba manufaktura u Hrvatskoj i Slavoniji 1750—1860, Zagreb 1951; (3) M. Sladović, n. dj., 14.
- ⁶¹ S. Szavits-Nossan, Stogodišnjica prvih željezničkih projekata u Hrvatskoj, Tehnički list, br. 17—18, Zagreb 1938, 235.
- ⁶² Taj projekt je Knežić 1840-ih godina upotpunio i predložio da se planirana pruga Sisak—Bandino selo produži preko Bjelovara i Zakanja do Pešte.
- ⁶³ Usp. isto, 237.
- ⁶⁴ Rijeka — Zbornik, 170.
- ⁶⁵ Godine 1862 spojena je željeznička linija Beč—Trst sa Siskom preko Zagreba i Zidanog Mosta.
- ⁶⁶ M. Sladović, n. dj., 14.
- ⁶⁷ Godine 1851, završena je gradnja ceste Bihać—Senj preko Zavalja, Priboja i Vratnika (F. Bach, n. dj., 166—167).
- ⁶⁸ Na cesti Karlovac—Senj nalazilo se 1850-ih godina oko 100 stražara sa 12—15 vojnika (Usp. Lj. Vukotinić, Primorje i Lika, Neven, br. 45, 1852).
- ⁶⁹ F. Vaniček, Trgovina senjske luke 1855—1861, Narodne novine, br. 9, 1862.
- ⁷⁰ Isto, Uspomenica senjskog željezničkog odbora vrh hrv.-slav. željezničkog pitanja, Zagreb 1862, 5.
- ⁷¹ M. Magdić, Senjska pomorska trgovina u XIX vijeku, Jutarnji list, br. 4166, 1923.
- ⁷² Usp. S. Štampar, Borba jedrenjača s parobrodima u Hrvatskom Primorju, Historijski zbornik II, 1949.
- ⁷³ Usp. M. Valentić, Osnovni problemi ekonomike hrv.-slav. Vojne krajine 1850—1873, Historijski zbornik XVIII, 1965.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNG SENJS IM RAHMEN DER KROATISCH-SLAWONISCHEN MILITÄRGRENZE

von Mirko Valentić

Senj, ein bedeutendes Handelszentrum Kroatiens, beginnt infolge der Einfälle der Türken in Kroatien an der Scheide des XV. und XVI. Jhdts seine bisherige Rolle im ökonomischen und politischen Leben dieses Landes zu verlieren. Indessen nimmt es durch die Bildung der Senjer Hauptmannschft (Senj samt Umgebung) im j. 1469, insbesondere aber nach dem Falle von Klis 1537, einen bedeutenden Platz in der Verteidigung der kroatischen Länder gegen die Türken ein. Seither wird die Senjer Hauptmannschft immer öfter die »Küstenländische Grenze« genannt, die mit der Grenze von Karlovac ein Bestandteil der Militärgrenze in Kroatien wurde.

Während des XVII. Jhdts geschehen bedeutende Veränderungen im Hinterlande von Senj, die in der Folge einen bemerkenswerten Einfluss auf seine weitere Entwicklung, insbesondere in ökonomischer Hinsicht, ausüben. Die Besiedlung und Kolonisierung des gewissermassen vollkommen verödeten Hinterlandes von der Meeresküste bis Karlovac hatte ganz neue Bedingungen zur Belebung des Verkehrs und der Errichtung von Handelswegen durch dieses Gebiet geschaffen.

Diese, durch die Befreiung von Likka und Slavonien noch beschleunigten, Veränderungen waren aus der immer grösseren Beteiligung Senjs am Seehandel und dem festländischen Handel im XVII. Jahrhundert ersichtlich. Eine weitere ökonomische Entwicklung der Stadt bremsten aber die darin befindlichen militärischen Behörden, die mit Rücksicht auf den militärischen Charakter der Stadt, als Zentrum der Hauptmannschft, deren Autonomie in je grösserem Masse zu schmälern trachteten. Daher kommt es im XVII. und XVIII. Jhd. zu häufigen Zusammenstössen zwischen den Senjer Hauptleuten und dem städtischen Magistrate.

Das Interesse des Banal-Kroatiens für Senj wird im XIX. Jhd. besonders stark, als die ökonomischen Faktoren des Landes ihm eine bezeichnende Rolle als Ausfuhrhafen zuteilen, woran auch Wien interessiert war. Im Zusammenhang mit diesen Plänen verstrich die erste Hälfte des XIX. Jhdts im lebhaften Bemühen die Verkehrsverbindungen zu ordnen, sowie den Handel zwischen Sisak, Karlovac und Senj zu organisieren und stärken. Trotz alledem konnten alle diese Bemühungen den ökonomischen Verfall Senj nicht aufhalten, der besonders durch den ständigen Aufschwung der Stadt Rijeka, die eine bessere wirtschaftliche Lage besass, beschleunigt wurde.